

TESI DOCTORAL

**INDÚSTRIA ENDÒGENA I TRANSNACIONALITZACIÓ.
El cas de la indústria alimentària a les comarques gironines**

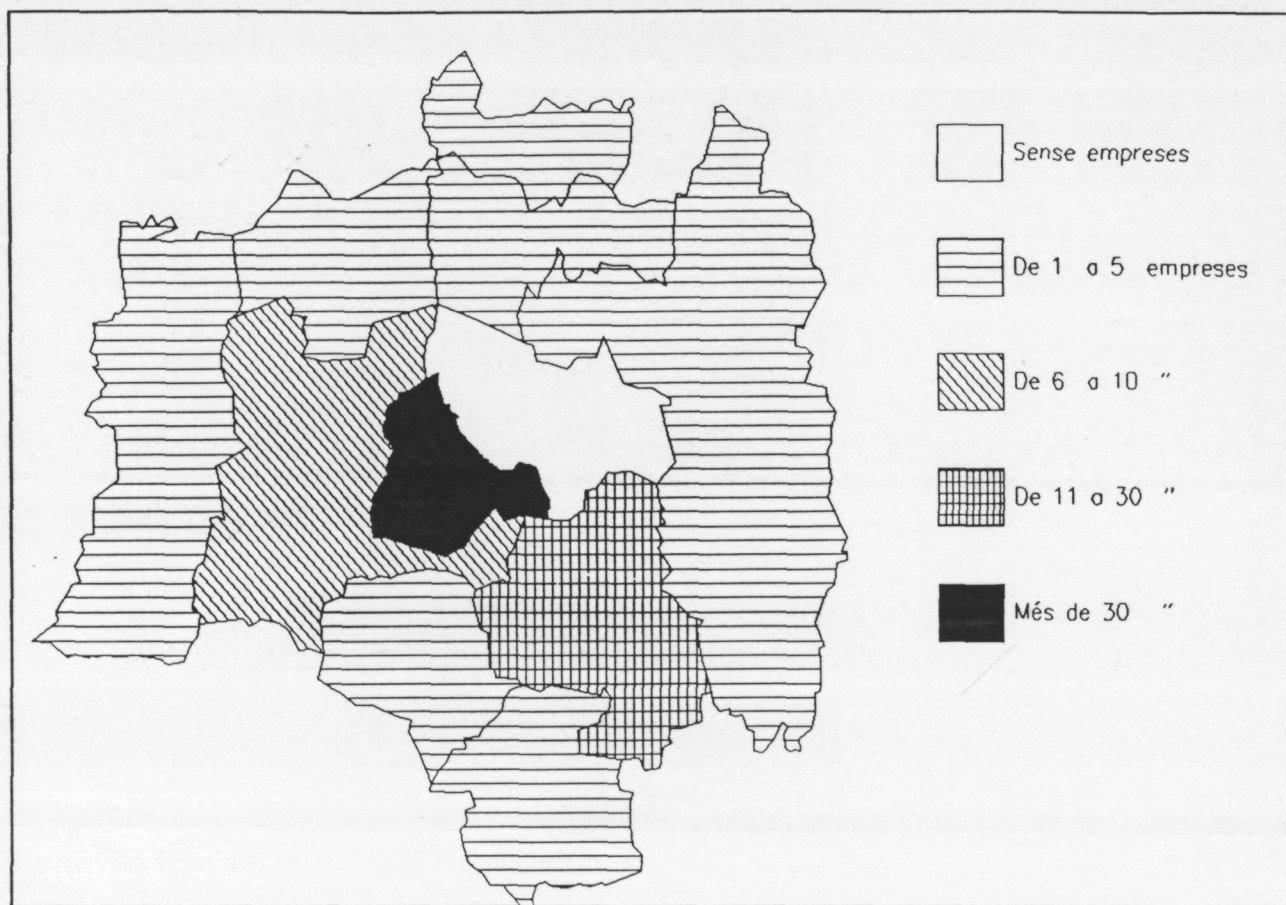
Dirigida pel Doctor en Geografia
Antoni F. TULLA I PUJOL

Xavier PAUNERO i AMIGO

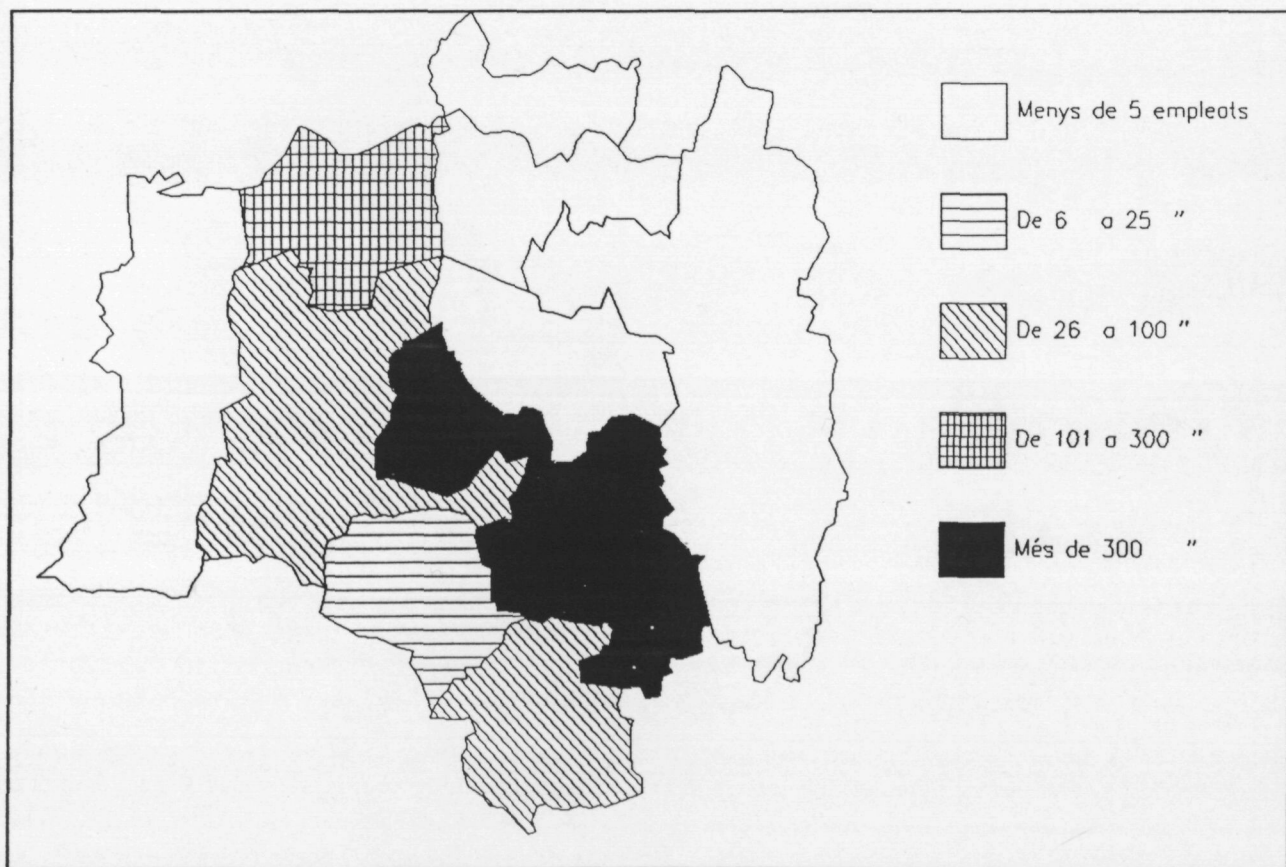
Girona, juliol de 1992

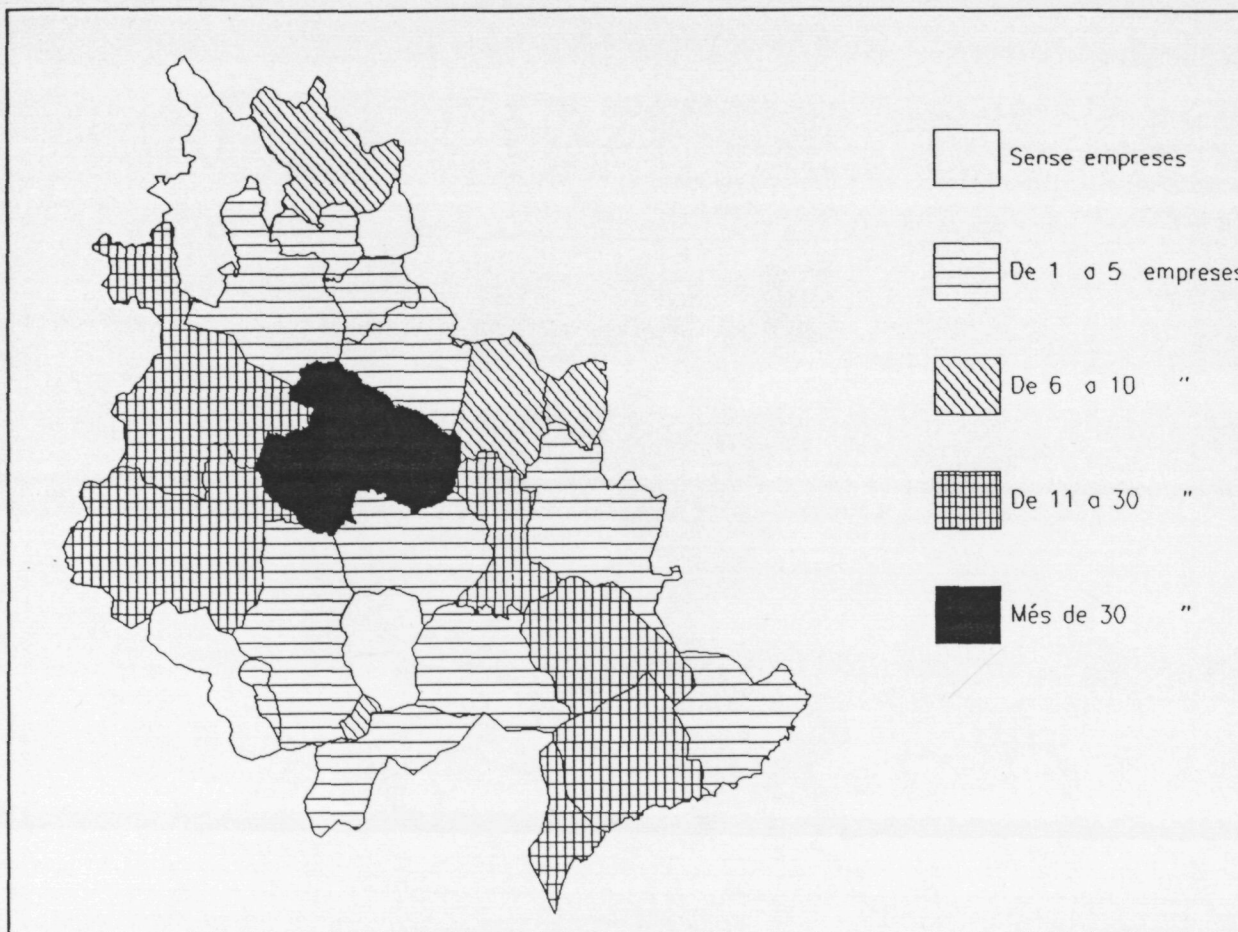
Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Geografia

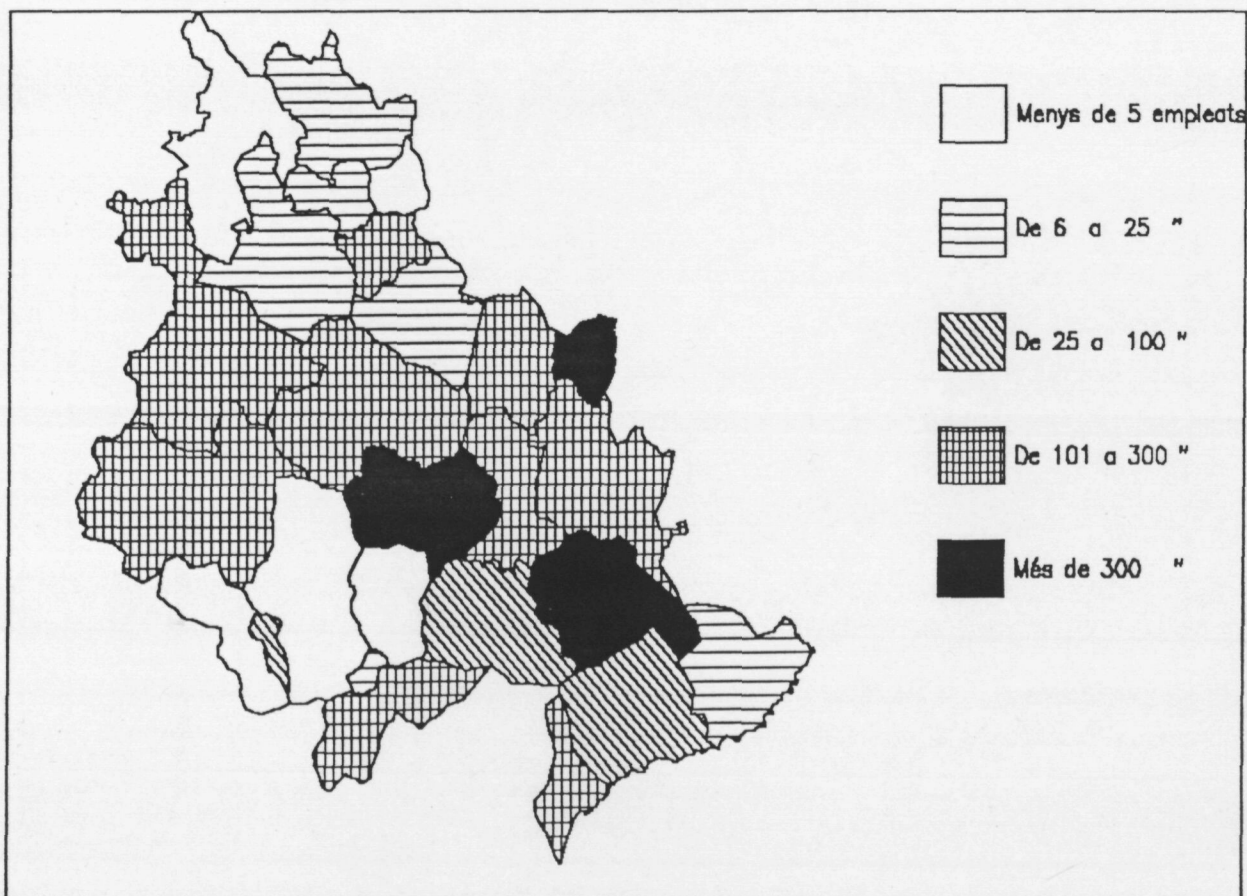

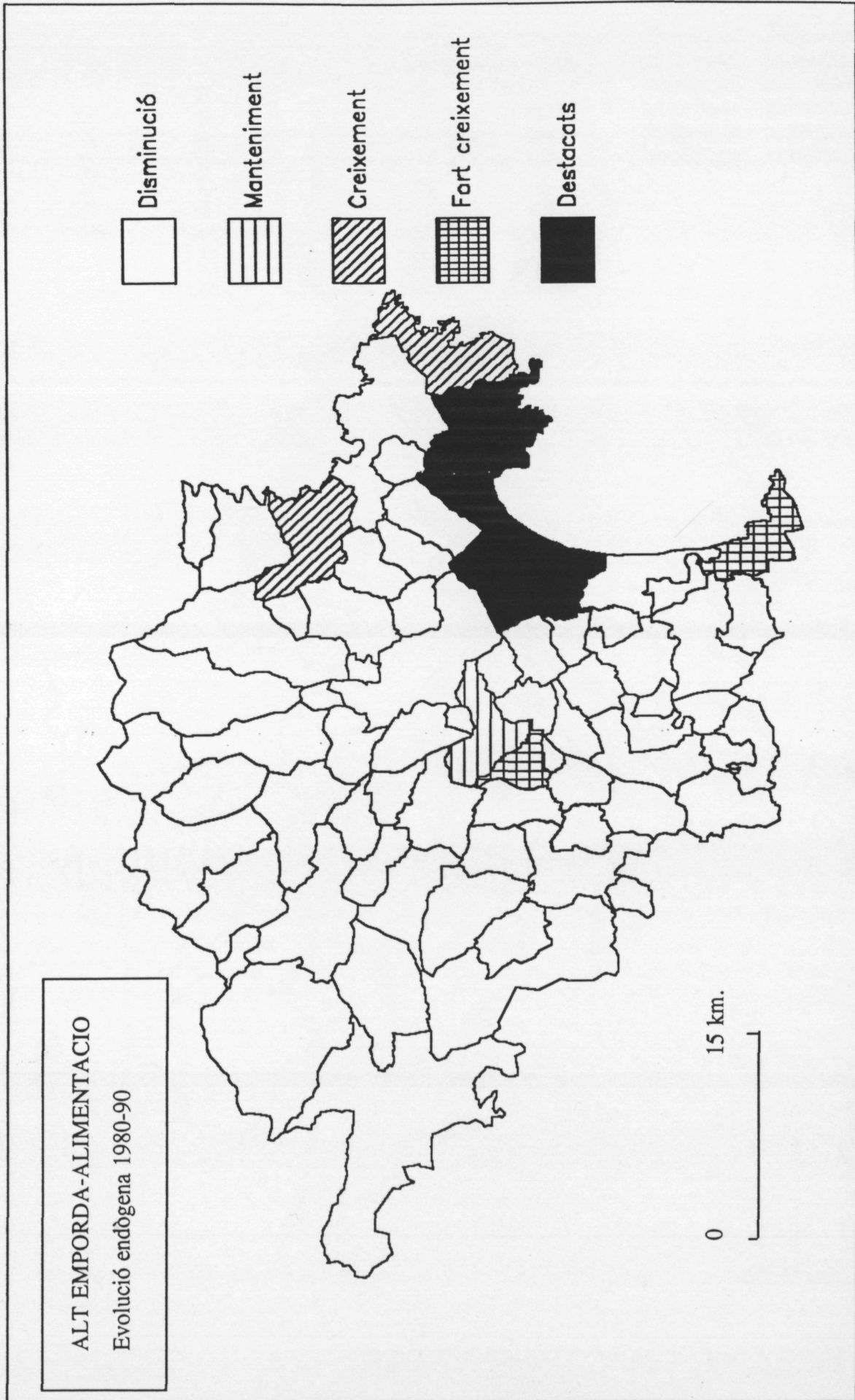
PLA DE L'ESTANY-TREBALLADORS AGRO-INDUSTRIALS 1990

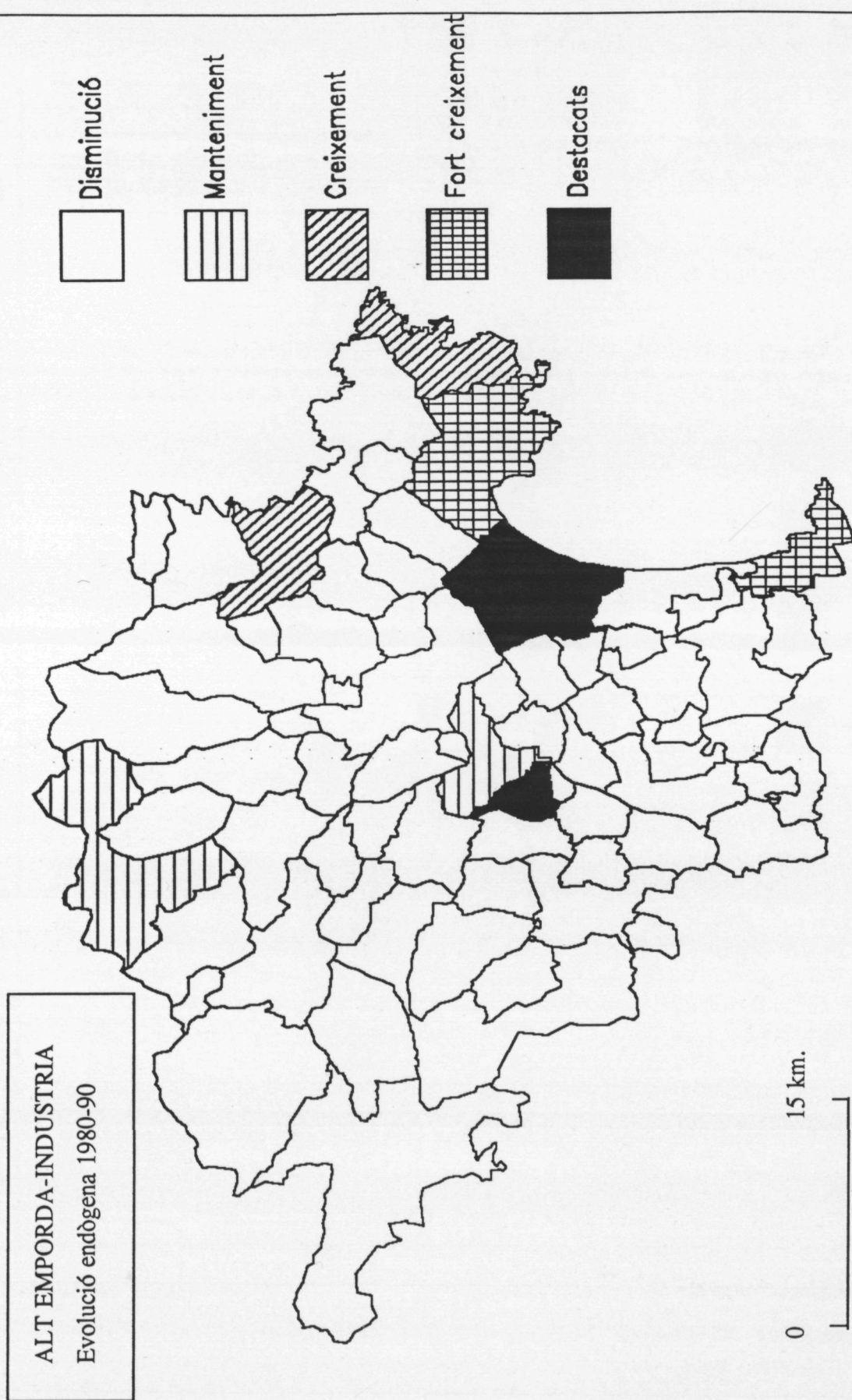
SELVA-TREBALLADORS AGRO-INDUSTRIALS 1990

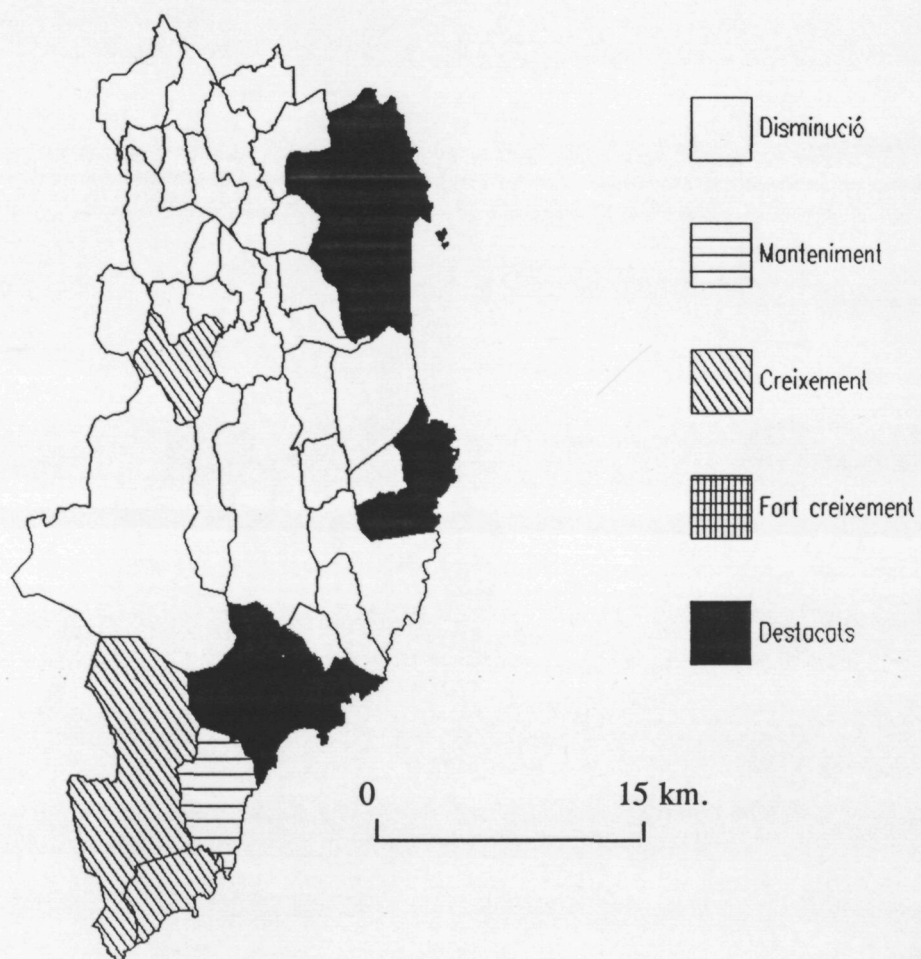

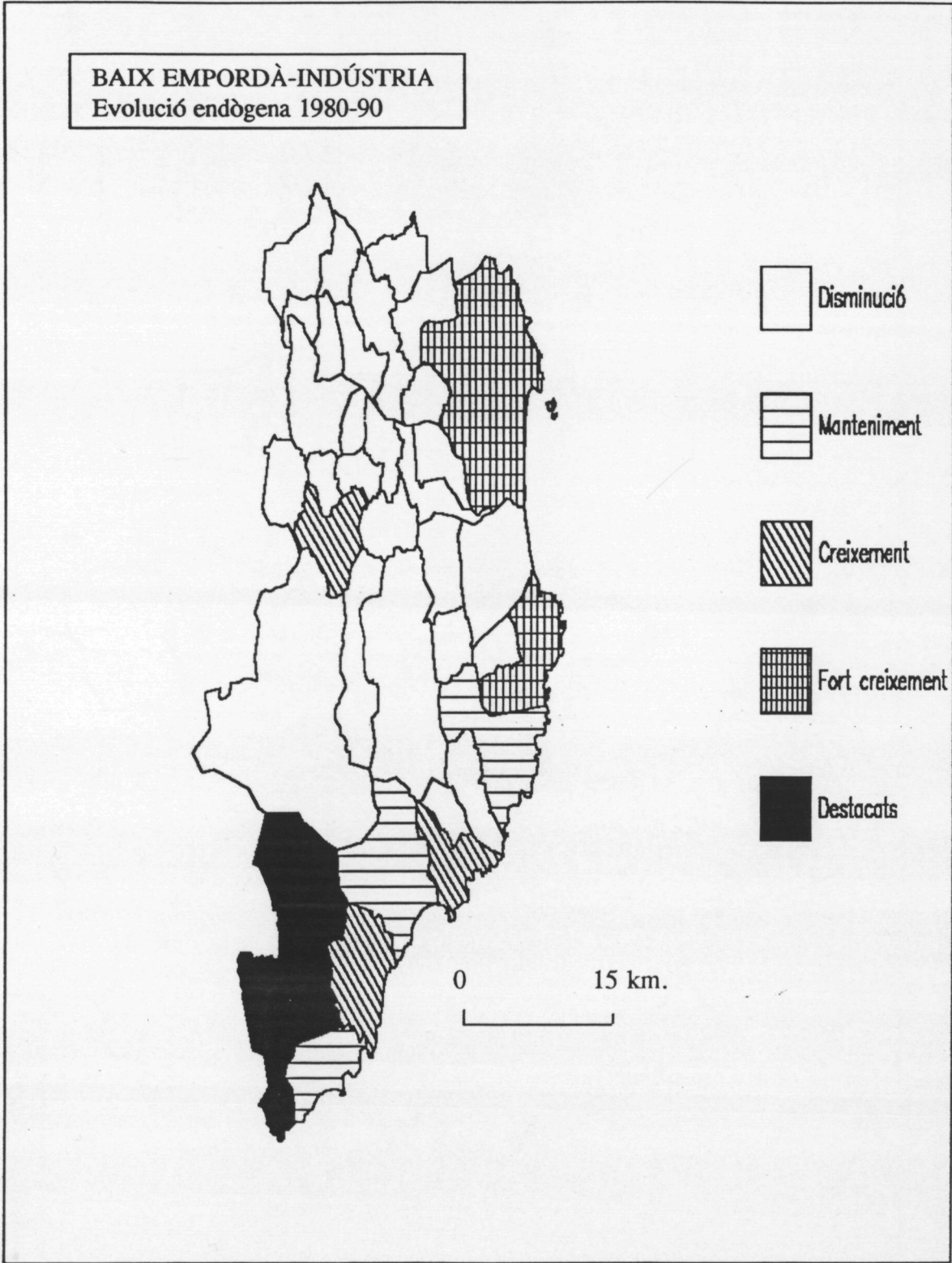
Elaboració pròpia

Font: X. Paunero, 1990

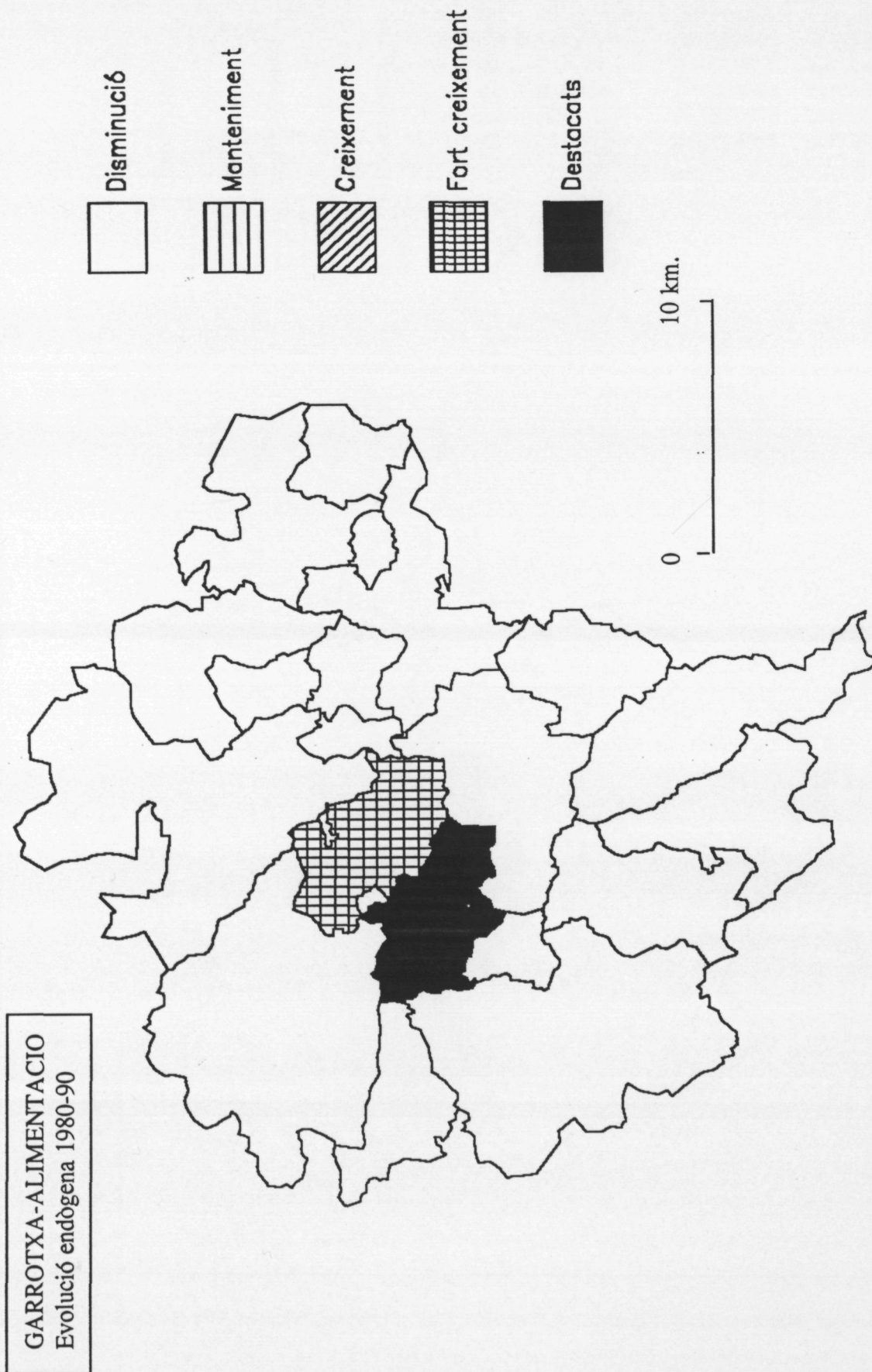
BAIX EMPORDÀ-ALIMENTACIÓ
Evolució endògena 1980-90

Font: X. Paunero, 1990

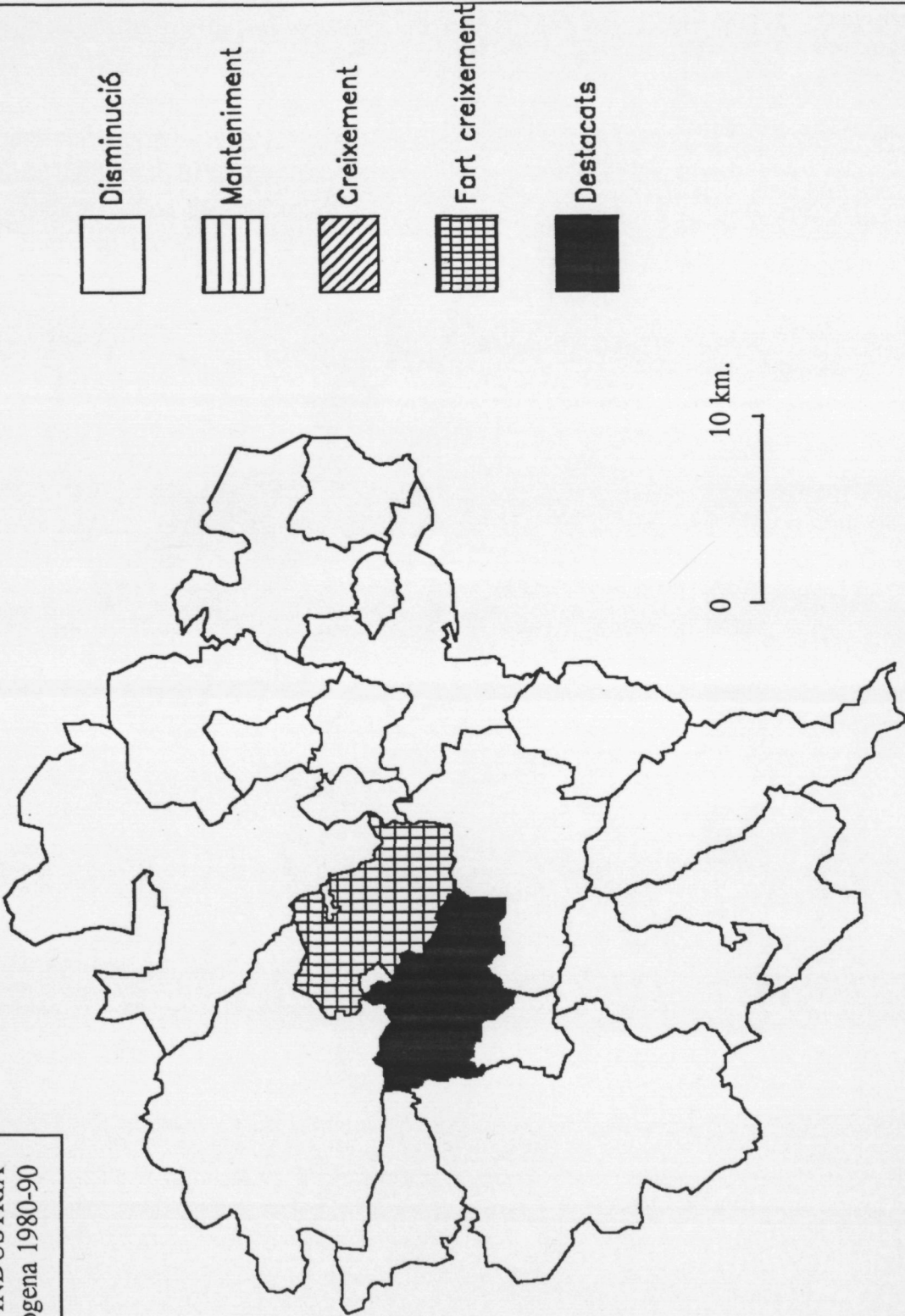
Elaboració pròpia

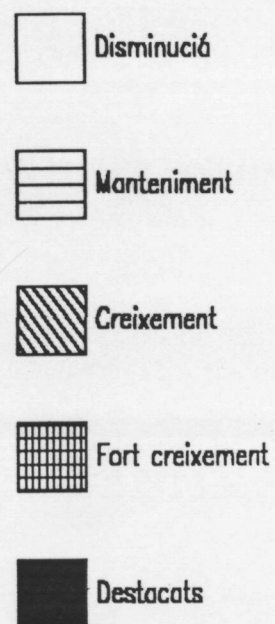
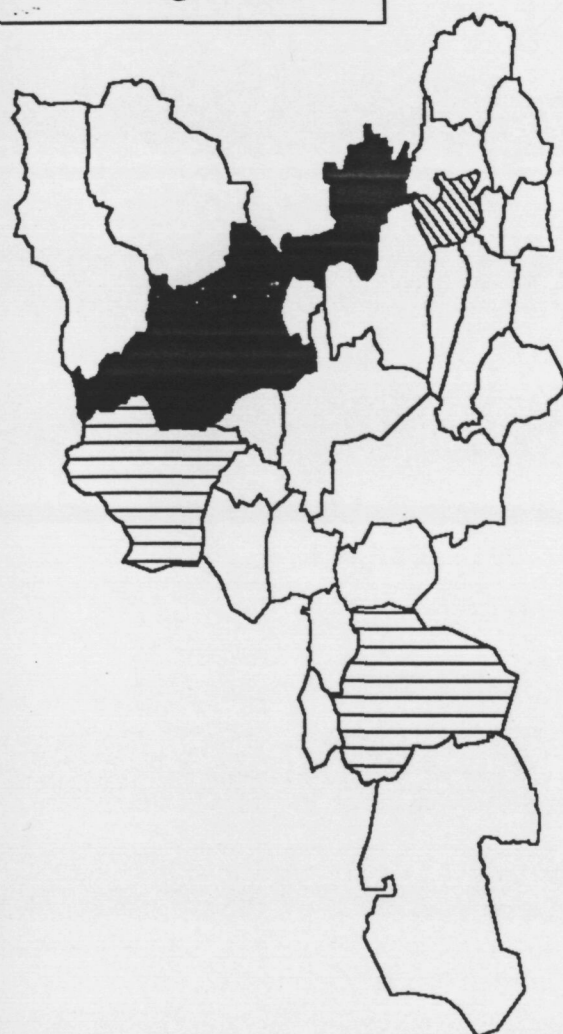
Elaboració pròpia

Font: X. Paunero, 1990

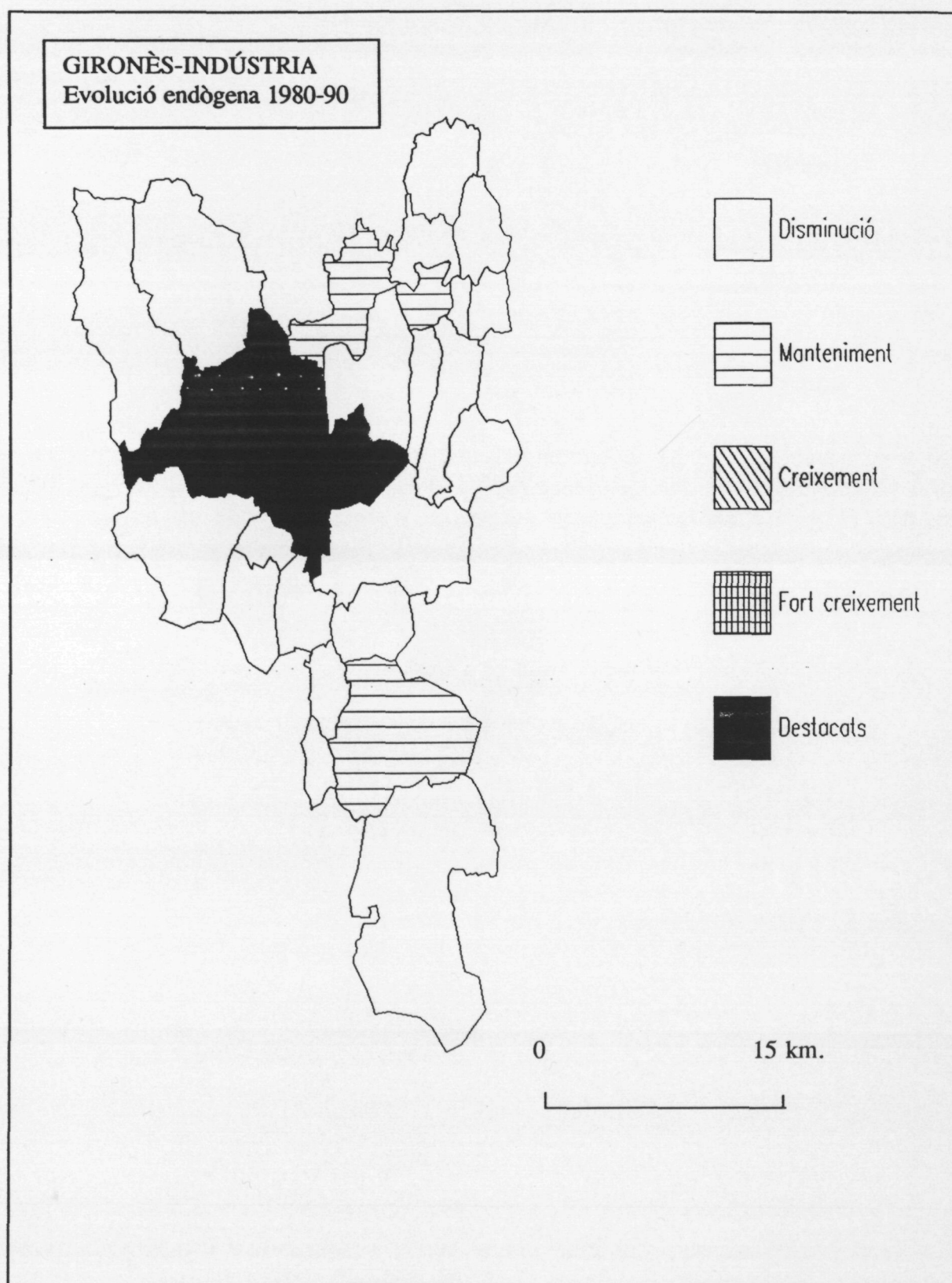
GARROTXA-INDÚSTRIA
Evolució endògena 1980-90

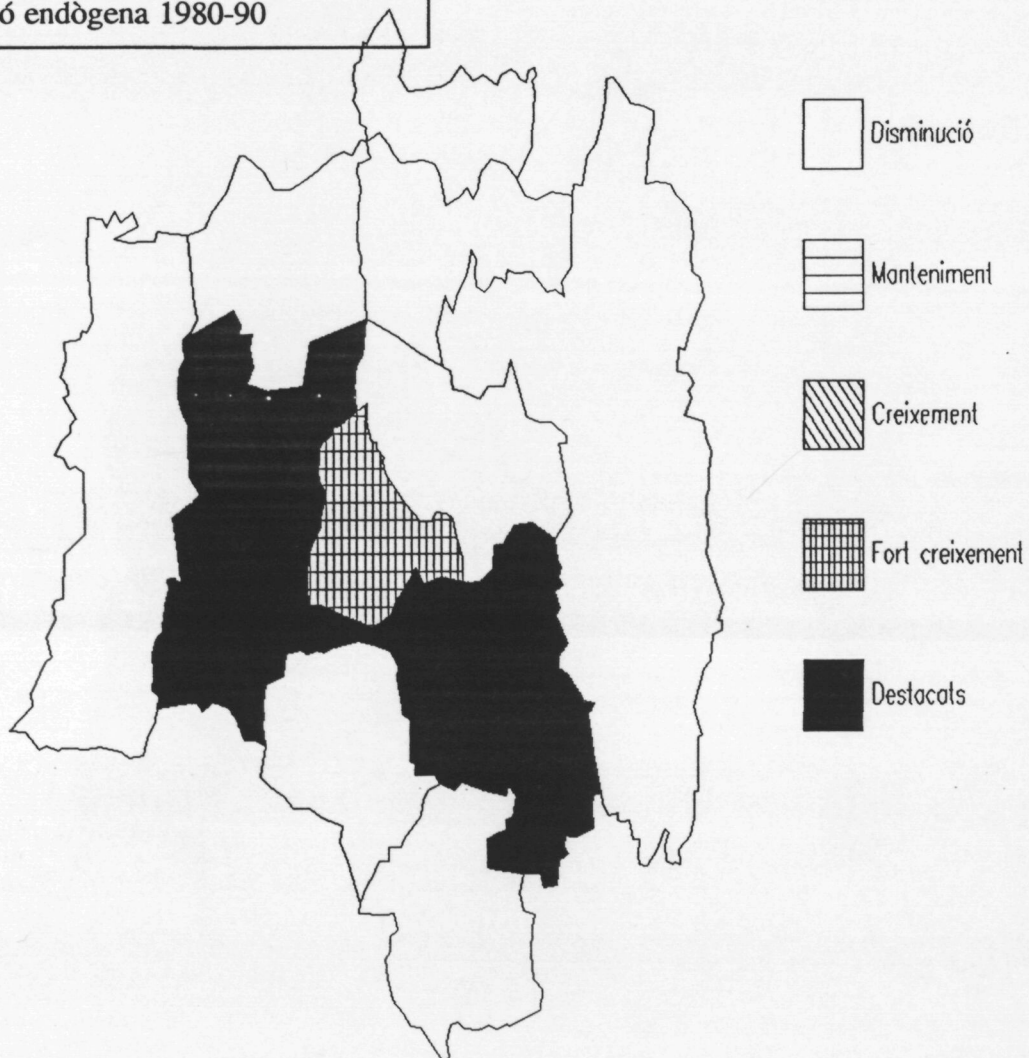
GIRONÈS-ALIMENTACIÓ
Evolució endògena 1980-90

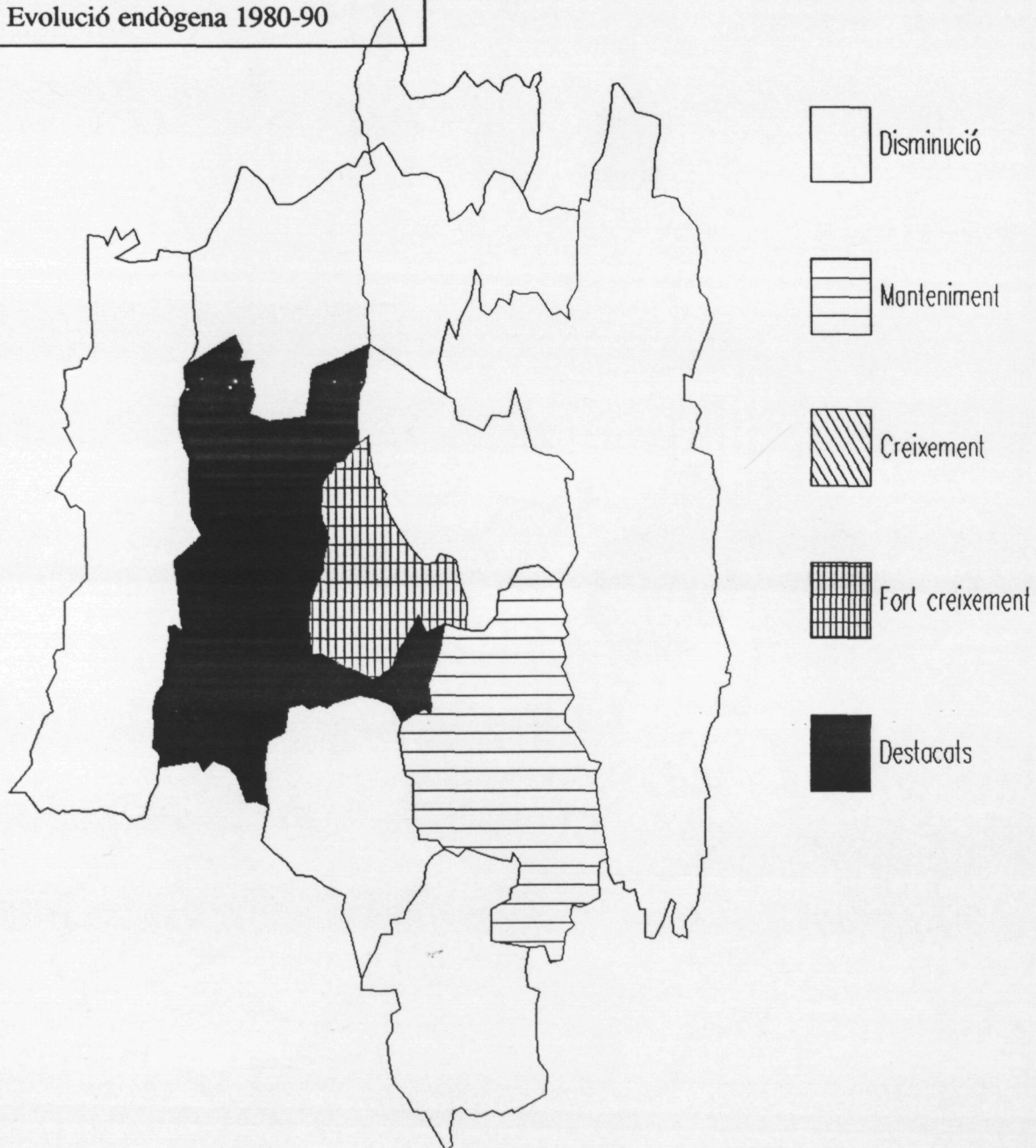
0 15km.

PLA DE L'ESTANY-ALIMENTACIÓ
Evolució endògena 1980-90

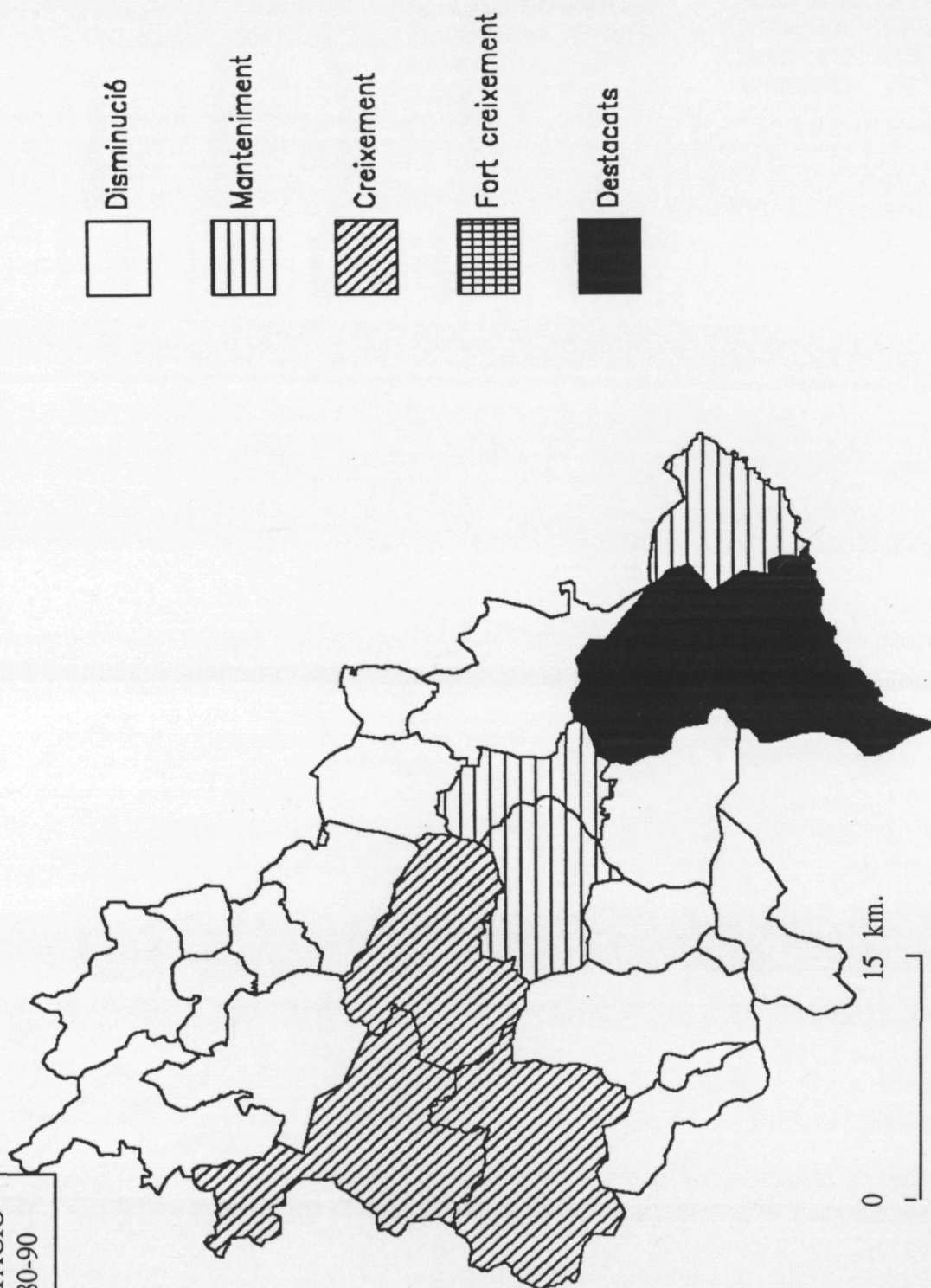

PLA DE L'ESTANY-INDÚSTRIA
Evolució endògena 1980-90

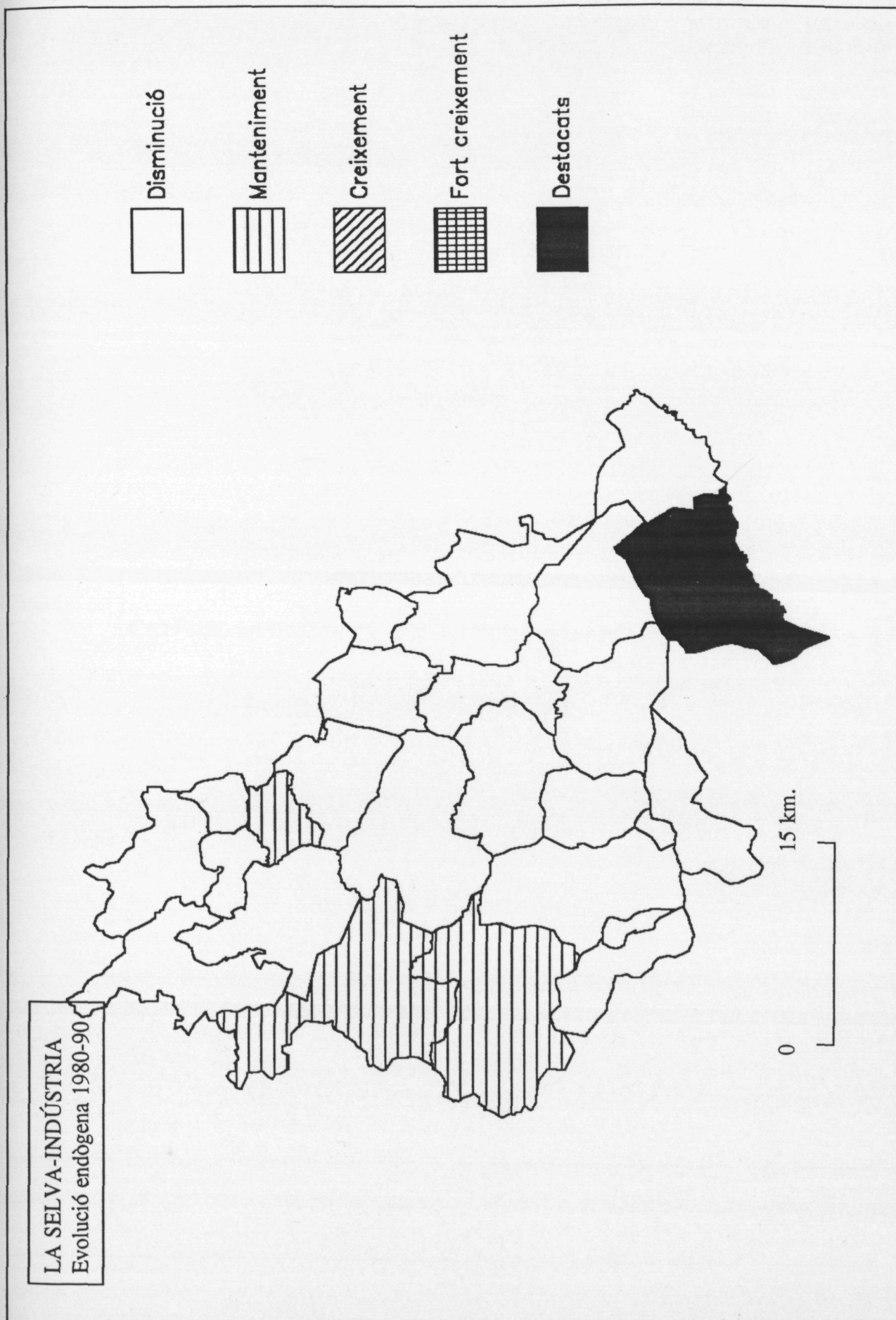
0 10km.

LA SELVA-ALIMENTACIÓ
Evolució endògena 1980-90

Font: X. Paunero, 1990

Elaboració pròpia

Font: X. Paunero, 1990

Elaboració pròpia

CAPÍTOL 3-FENÒMENS INDUSTRIALS AL CAPITALISME TARDÀ

3.1 Introducció

Aquests concepte fa referència a tot un seguit de fenòmens industrials nous o reapareguts amb noves característiques al llarg de les darreres dècades dins el món capitalista, amb especial incidència sobre l'organització i el funcionament del capitalisme multinacional (JAMESON, 1991).

El concepte *capitalisme tardà* va estar introduït per Mandel (MANDEL, 1975, 1980) i amb connexions amb la ciència social històrica proposada per WALLERSTEIN (1978), amb oberta oposició a la idea de societat postindustrial de Bell (BELL, 1973) i que es caracteritza per (COSCUELA, 1991):

- connecta societat, política i economia, mitjançant el concepte de mode de producció.
- internacionalització de les divisions espacials del treball (TAYLOR, 1985, 1989).
- integració dels estudis capitalistes dins la teoria dels cicles Kondratieff.

Capitalisme tardà és l'expressió d'una sèrie de transformacions importants de continuïtat del *mode de producció*. En aquest sentit es vol fer referència a les repercussions que el paradigma postfordista ha tingut sobre determinats aspectes de l'activitat als espais industrials i rurals, en concret la producció flexible i aspectes col·laterals com la subcontractació i els districtes industrials. A més, l'armonització de les polítiques regionals en la industrialització d'àrees rurals i el model endògen de desenvolupament.

3.2 Postmodernisme i producció flexible

El terme fordista va ser inventat per Gramsci l'any 1928 (MOULAERT i SWYNGEDOUW, 1989), referint-se al sistema de producció inventat per Henry Ford, caracteritzat per la divisió del treball i producció estandaritzada, que augmenta el poder adquisitiu dels treballadors.

La regulació fordista es va fer servir per l'*escola regulacionista francesa* per a etiquetar la reglamentació social de postguerra fins a la meitat dels setantes, al món occidental en particular economistes com (AGLIETTA, 1979;

BOYER,1986; LIPIETZ,1986) DELOURNE i ANDRÉ, que han continuat aprofundint. sobre el tema amb un enfocament radical.

Aquest i altres teòrics segueixen la línia de pensament marxista, apojats en les lleis de l'acumulació capitalista al mateix temps que consideren la història com a dinàmica dins un procés multifacètic. Aquesta escola manté que les contradiccions del sistema es poden regular (d'ahí el seu nom) i controlar temporalment, mitjançant les institucions adients. En la pràctica es traduirà en un seguit de períodes de creixement i crisi, desenvolupant i eliminant certes relacions socials.

Dins la concepció regulacionista el fordisme es caracteritza (veure Taula 3.1):

- a) estructures econòmiques monopolístiques
- b) relació monopolística treball-salaris (salaris uniformes)
- c) extensió de les funcions de l'estat.

Des de la Gran Depressió l'estat havia desenvolupat un paper important en el desenvolupament històric de la comunitat internacional, nacional i regional, tenint en compte el seu paper dirigent monopolístic o fordista, de forma que s'involucrà directa o indirectament en l'acumulació de capital i les relacions laborals dels països desenvolupats i NICs, en una política de consens keynesià basada en inversions directes i política de rendes (MOULAERT i SWYNGEDOUW, 89).

El fordisme (LIPIETZ, 1986) es caracteritza per una fase d'acumulació ràpida i intensiva de capital, basada en la producció en massa, el domini de la gran indústria i l'intervencionisme de l'un estat centralitzat del benestar, model que es començà a col.lapsar a finals dels 60, que la crisi accelera durant els setantes amb efectes en cascada. Els anys vuitantes mostraren els primers símptomes de la construcció d'una nova fase capitalista basada en un creixement envoltat de flexibilitat (termes adoptats per BOYER 1986; HARVEY, 1987, 1989; i SWYNGEDOUW 1987) o forma flexible de desenvolupament.

La darrera etapa fordista (ALBERTSEN, 1988) i la crisi dels setantes es caracteritza per baixes productivitats i supervivència del model provocat per una prolongada crisi estagflacionària i de desaparició de l'empleo (COOKE, 1988,

STORPER i SCOTT,1986). La devallada de la productivitat (O'CONNOR, 1984) que es produeix per:

- a) la fi del model taylorista de producció.
- b) creixement desproporcionat de la introducció de nous mètodes de treball.
- c) una forta resistència laboral a la intensificació i requalificació.

Etapes finals de pressió fordista sobre economies, estats i sindicats, seguint unes pautes més internacionals que nacionals, amb resultats que no es esperar: desindustrialització generalitzada, tancament de fàbriques i racionalització tècnica, descentralització productiva de àrees industrials tradicionals.

L'estructura centre-perifèria del fordisme es desmembra quan les grans corporacions comencen a *descentralitzar unitats de producció manuals estandaritzades a àrees disperses, fins i tot dins els països desenvolupats, però, concentrant la direcció i les finances dins les grans àrees metropolitanes.*

Fent servir el discurs postmodern, l'espai productiu regional creix internament en la seva localització, i l'espai productiu nacional *avança externament en un espai global de localitats interconnectades, dominades per un escàs nombre de centres de direcció i finances* (MOULAERT i SWYNGEDOUW, 1989).

El més important canvi de l'estructura social a la darrera etapa fordista ha estat la devallada relativa dels centres tradicionals de la classe treballadora, com a resultat de la desindustrialització i l'*augment del terciari*, per l'increment dels papers de direcció, investigació, i desenvolupament; dels serveis financers i l'estat del benestar (en el sentit que les principals despeses de l'estat capitalista al llarg de les darreres dècades han estat serveis socials).

L'entrada massiva de la dona al món laboral al llarg de la dècada dels sixantes, sobretot com a mà d'obra no especialitzada, desestabilitza el paper tradicional dels sexes dins la família, de la transmissió de normes i valors, i contribueix a l'aparició de subcultures, expansió dels medis i d'una indústria cultural de masses. Família, però, centrada encara dins el model fordista inicial, és a dir, modelada per orientacions col·lectives de classe, família i localisme, i descentrada en la seva identitat (LASH i URRY, 1987), de tal forma que la darrera societat fordista reflecteix una individualització de decisions i una certa

ambivalència de vida (com a mostra, l'augment de la construcció d'apartaments individuals, vivendes unifamiliars, i de parelles laboralment actives sense fills).

Globalment es produeix un traspàs de l'estat del benestar a l'estat dels impostos per a la guerra i la indústria armamentista -'welfare state' versus 'warfare state'- (CASTELLS, 1985), amb l'abandó definitiu del keynesianisme i l'aparició de varis *centres d'innovació tecnològics* en diferents llocs interconnectats per complexes xarxes d'experts.

Des de l'enfoc radical es diu que l'especialització flexible ha servit per a cobrir un ampli ventall d'experiments en tecnologia i organització del treball i de les institucions polítiques, que *representen solament un nou mitjà empresarial per a obtenir majors taxes de guanys, mitjançant l'intensificació del treball i la feblesa de la classe obrera*. Altres corrents indiquen que la introducció de la manufactura computeritzada o 'neo-fordisme' significa la introducció d'una nova etapa de producció capitalista (LOWE, 1988).

En conseqüència, es produeix una modificació substancial de la nova divisió internacional del treball del darrer període fordista. Les empreses multinacionals desenvolupen *estratègies de multilocalització* de la producció prop dels mercats de països centrals, aprofitant el proteccionisme dels estats per accedir a noves tecnologies. Postfordisme que, en suma, representa una descentralització Nord-Nord de la producció i una divisió interregional del treball, més que no pas una divisió internacional del treball Nord-Sud.

També apareix una *nova segmentació laboral*: una, central, altament qualificada i ben retribuïda, en tasques de direcció i investigació; una classe semiperifèrica de treballadors semiespecialitzats flexible; i una perifèria amb característiques de treballadors a temps parcial, i si s'escau més fragmentats per les diverses modalitats de contractació precària existent. A més, cada cop es troben més polaritzades i distants entre si.

El consum de l'etapa postfordista està pensat per a la família nuclear, lluny del consum de masses de l'etapa anterior: cases i cotxes estandaritzats, facilitats de crèdit i publicitat homogènia, preus oligopolistes (HARVEY 1989a; STORPER i SCOTT, 1986). En canvi, l'expansió il·limitada del moment pels *desitjos hedonistes, es fa més pel plaer propi que no pas per la seva funcionalitat*, i la competència dels consumidors per bens diferenciats, constitueixen un model ben

distint de l'anterior, que donava lloc a diferències de classe expressades en diferències quantitatives de consum i diferències culturals, entrat en l'esfera del luxe o l'exhibició, la societat de l'espectacle que crea aquesta imatge hedonista, placentera i de distinció (models i productes de marca, dissenys quasi-exclusius). Així les coses, el mitssatge és que *el futur ja ha arribat i no cal esperar ni la realització d'una utopia revolucionària ni una explosió atòmica. No hi ha res més que esperar.*

L'arquitectura i l'urbanisme també queden representats en el rebuig de l'estandarització, amb construcció d'elements convencionals, context local o trets clàssics. L'urbanisme recrea la *ciutat com un collage* d'elements urbans existents dins un canvi continuat, revitalització del funcionalisme: espais públics de carrers i places, monuments, etc., condició postmoderna (HARVEY, 1989) que inclou una estètica de la vida social, tot i que l'estètica també es troba immersa en les contradiccions socials.

En relació als sistemes industrials, aquests configuren no solament una divisió del treball avançada sinó també divisions més fluides del treball on els nexes, contractes, comissions, de producció poden fer-se continuament i desfets quan una indústria despegua. A més, els sistemes de producció territorial promouen l'integració flexible dins els sistemes industrials (STORPER i WALKER, 1989). L'antic model fordista de producció en massa, com han demostrat alguns estudis (PIORE i SABEL, 1984; BAGNACO, 1977; CHRISTOPHERSON i STORPER, 1987), tampoc representa cap culminació necessària del desenvolupament dels diferents sectors industrials.

Hi han tres tipus de dimensions de la flexibilitat productiva degut als complexos de producció flexible:

- flexibilitat en la divisió del treball social
- flexibilitat en el marc de treball local
- flexibilitat en la tecnologia.

En aquests moments, i llevat del cas especial del sistema organitzatiu japonès, al que farem referències en apartats posteriors, el model de producció flexible es majoritari a escala mundial (SCOTT i STORPER 1987). Model organitzatiu i productiu amb subcontractació de la producció i aparició del districte industrial,

amb concentració de la producció de serveis en poques ciutats i agrupament dependent en àrees suburbanes (STORPER i WALKER, 1989).

3.2.1 Producció flexible

Hi ha una àmplia literatura al respecte (COOKE, 1988; COOKE i ROSA PINES, 1985; SCOTT, 1988a, 1988b; MURRAY, 1987) que denota noves pautes de comportament de la localització industrial com a conseqüència de les relacions entre i intra firmes, originades per dinàmiques tan diverses com:

- a) noves formes d'integració organitzatives
- b) complexes d'innovació tecnològica en àrees no industrials
- c) districtes de producció flexible a Tercera Itàlia (FUÀ i ZACCHIA, 1983, BECATTINI, 1979, 1987; SCOTT, 1988b), França (BOYER, 1986), Vallès Oriental (COSTA, 1985, 1988), o altres àrees europees d'aquestes característiques: Baviera, Kortrijk (STORPER i SCOTT, 1990), Silicon Valley (SCOTT, 1986).
- d) Elevats nivells de R+D en poques àrees i indústries.
- e) Considerables augments de vendes i empleo en tecnologia.
- f) Creixement important de l'ocupació en enginyeria, treball tècnic i científic.
- g) Importants inversions estatals en alta tecnologia.
- h) Tendència a una estructura laboral bipolar.
- j) Creixement de les activitats en serveis, passant d'una escassa especialització a alta qualificació (serveis als negocis, "consulting", assessorament, finances, assegurances).

Bona part d'aquestes lectures es qüestionen l'hipòtesi de que la *revolució tecnològica pot constituir el centre d'una nova època* en el desenvolupament del capitalisme. La teoria de la regulació, base del fordisme considera que la producció d'espai forma part del règim d'accumulació. Al llarg de les darreres dècades, però, hem assistit al pas d'un sistema de producció fordista al post-fordisme o producció flexible.

La noció de flexibilitat del treball és una noció que implica en essència poder, en contra de la rigidesa sindical com a poder contractual i organitzatiu. La flexibilitat tecnològica, en canvi, no té les connexions banals d'una línia de producte o "FMS-Flexible Manufacturing System", sinó aquella que possibilita

tenir més d'un sol producte, una pluralitat d'elles i continus canvis de models (RULLANI, 1988).

El concepte de flexibilitat es fa servir per referir-se a aspectes diversos. En primer lloc caldria diferenciar els diferents usos que es fa del terme: flexibilitat temporal, oferta de treball flexible, flexibilitat tecnològica, flexibilitat empresarial, del mercat, flexibilitat de oferta i altres (REGINI, 1988). Per això es fanecessari individualitzar algunes categories de base en una línia interpretativa. Per l'empresa manufacturera el problema de la flexibilitat consisteix bàsicament en adaptar els recursos a la variabilitat de la demanda, minimitzant els costos. Fent referència a alguns autors (MARIOTTI, 1982; ARRIGHETTI, 1985, 1988), les fórmules són diverses:

- a) *adaptació* de les diverses combinacions d'inputs que modifica quantitat de producte
- b) *'versatilitat'* o variacions qualitatives o no.
- c) *alterabilitat* o capacitat per fer alteracions del producte
- d) *elasticitat*, evitant situacions òptimes com a objectiu.

Des del punt de vista de l'ocupació, la flexibilitat es contempla des de diversos angles (SALVATI, 1988):

- a) flexibilitat salarial, afectada pels episodis econòmics "*d'stop and go*", on les economies amb majors nivells salarials disfrutaran d'una menor ocupació.
- b) flexibilitat numèrica i intensiva. Si la demanda reman constant, la resposta seria una reducció de l'ocupació o aquesta restarà amagada com a "*part-time*".
- c) flexibilitat dualística. Dual, de base territorial o enfront de relacions industrials segmentades (gran empresa/Pyme, treball fix/en precari; tecnologia/retard).
- d) flexibilitat funcional. Fa referència a una major ús dels mercats interns i menor dels externs (PIORE, 1986) sobre la base de col.laboració entre empreses, la qual cosa significa que no existeixen obstacles a la negociació.

En definitiva, ens trobem davant la balança d'una economia oberta, que equilibra per una banda flexibilitat numèrica i els efectes positius de la competitivitat i iniciativa.

Amb el postfordisme, la jerarquia urbana basada en la manufactura es transforma en serveis: banca, assegurances, immobiliàries, espais de negocis, serveis professionals, "consulting", *canvis geogràfics dels espais productius que s'efectuen a l'organització de la producció* (SWYNGEDOUW, 1987). Els moviments cap a una major flexibilitat afavoreixen la desintegració vertical, noves formes de col.laboració econòmica com la subcontractació, l'intercanvi continuat d'informació i diverses formes de proximitat espacial (veure Taula 3.1).

Altres districtes de producció flexibles han sorgit a l'entorn de grans grups industrials com *Benetton* a la Tercera Italia, *Toyota* al Japó i *Philips* a Limburg (Països Baixos), dins una piràmide estructurada d'indústries mitjanes molt vulnerables a fractures internacionals i a canvis polítics corporatius, de les firmes dominants.

Districtes de producció flexibles en definitiva (PIORE i SABEL, 1984; BECATTINI, 1987), com a estructura organitzativa basada en una nova lectura de l'anàlisi del districte industrial d'Alfred Marshall, i experiències recents com el model d'industrialització difosa italiana (GAROFOLI, 1975; FUÀ i ZACCHIA, 1983; BAGNASCO i TRIGLIA, 1985, etc.) i amb la gènesi d'un model de descentrament productiu i difusió industrial. En definitiva (COSTA, 1988): *un instrument conceptual capaç d'integrar variables industrials i socio-econòmiques realitzat i impulsat per Becattini, no solament entre economistes, sinó també entre geògrafs, historiadors i sociòlegs.*

En l'amplia literatura existent s'observa una certa tendència deterministe, al intentar explicar les reorganitzacions del procés productiu i la segmentació i flexibilització del treball com si fossin dictats per exigències tecnològiques, así com un intent a restringir la regulació a l'actuació de l'Estat en matèria tecnològica. Considerem, però, que les noves tecnologies s'introdueixen per organitzacions socials concretes, de tal forma que resultarà diferent segons el tipus d'organització; a més a més, la regulació ha de representar també a altres institucions formals i informals.

En altre ordre de coses, un factor en particular que ha permès el model postfordista han estat els processos d'integració entre automatisme i organització, conceptes relacionats amb el canvi tecnològic i la concepció d'actuacions productives globals. Efectivament, es tracta d'un aspecte bàsic a tenir en compte, com és el manteniment de la competitivitat empresarial i que ha donat lloc a una nova disciplina, amb el neologisme de **productica** (LANDABASO i DÍEZ, 1989).

Automatització que no és exclusiva de la fase productiva, sinó que genera *funcions amunt* o "**upstream fuinctions**" i *avall*, o "**downstream functions**": *disseny* (CAD), *gestió* (comercialització, gestió productiva, distribució, etc.), processos en bona mesura ja introduïts al sector metall, textil i alimentari.

Tecnologies aplicades a la indústria que han propiciat l'abandó del model fordista tenint en compte que:

- Possibilita la producció de sèries inferiors i la possible "desmaduració" d'alguns sectors (cas de l'automòbil, tèxtil i alimentació).
- Traspàs de la intensificació en mà d'obra cap a tecnologia i capital.
- Influències contradictòries sobre les la indústria petita i mitjana, en funció de les respostes individuals i la seva flexibilitat, enfront la gran empresa i la segmentació del procés productiu.
- Acceleració de la innovació dels productes i en conseqüència retall del seu cicle de vida.

En matèria laboral, el model postfordista propugna remuneracions individualitzades sobretot per influència de les tècniques organitzatives de l'empresa japonesa, basades en mèrits i segons la productivitat de cada treballadors, planta o secció: A més d'una negociació de caràcter individual i millora continuada de la producció, "**kaizen**" original de l'empresa Toyota (MARTINEZ I VERGÉS, 1991). Quant al personal, s'espera que assoleixin una polivalència a través de la formació i l'eprenentatge.

La flexibilitat laboral es troba molt lligada als sectors secundari i terciari, i es relaciona amb la mobilitat d'empleo (amb canvi d'ocupació o de regió, relacionada amb la flexibilitat del mercat laboral i la desocupació).

TAULA 3.1 - COMPARACIÓ FORDISME-PRODUCCIÓ FLEXIBLE

FORDISME	FLEXIBLE
<u>PROCÈS PRODUCTIU</u>	<u>PROCÈS PRODUCTIU</u>
Economies d'escala	Economies d'entorn
Producció de massa homogènia	Producció de petites sèries
Uniformitat i estandarització	Sèries curtes de productes tipus (automatització flexible)
Control d'estocs i inventari	Sense estocs
Pèrdues temps inventaris i colls d'ampolla	Estalvi de temps: disminució porositat diària.
Control primeres matèries	Control de la demanda
Integració vertical i (a vegades) horitzontal	Integració quasi-vertical o desintegració vertical
Reducció de costos amb control salarial	Adiestrament dins planificació a LL/T
<u>TREBALL</u>	<u>TREBALL</u>
Tasques senzilles	Tasques múltiples
Retribució proporcional (categoria)	Retribució individualitzada (qualificació en detall)
Jerarquia laboral burocràtica	Esquemes de promoció individuals
Forta especialització productiva	Eliminació demarcació de feines
Entrenament escàs	Entrenament continuat
Organització del treball vertical i segmentació interna del mercat laboral	Més organització horitzontal treballadors especialitzats
Sense experiència prèvia	Aprenentatge en el treball
Eliminació responsabilitat operaris	Corresponsabilitat operaris
Sense seguretat laboral	Elevada seguretat per especialistes. Cap per temporers.
<u>ESPAI</u>	<u>ESPAI</u>
Jerarquia espacial funcional	Agrupament espacial i aglomeració
Divisió espacial del treball	Integració espacial de la divisió del treball
Homogeneització mercats laborals regionals	Diversificació mercat laboral
Components i subministres subcontractats arreu el món	Proximitat espacial de firmes quasi-integrades verticalment
Espai de consum organitzat per suburbanitzacions	Espai de consum organitzat per centralitat urbana
Integració socio-espacial selectiva	Polarització ús social espai urbà

ESTAT

Acords col.lectius Individualització

Estat del benestar

Estabilitat internacional per acords
multilaterals

Centralització

Estat de les subvencions i ajuts

Intervencionisme indirecte en mercats

Política regional de caràcter nacional

I+D finançat per grans corporacions

Promoció de la innovació per la indústria

IDEOLOGIA

Consum de masses o duraders

Societat de consum

Modernisme

Reformes globals o estructurals

Socialització

ESTAT

Negociació basada en la firma

Privatització necessitats col.lectives i seguretat
social

Desestabilització internacional.

Més tensions geopolítiques

Descentralització. Conflictes regionals.

Estat de l'empresariat

Intervenció estatal extensiva directa

Política regional territorial

I+D finançat per l'Estat

Promoció innovacions per l'Estat

IDEOLOGIA

Consum individualitzat. Cultura 'yuppie'

Postmodernisme

Adaptació o especificitat

Individualització. Societat de l'*espectacle*

Font: Albrechts i Swyngedouw, 1989

De la taula anterior podem extreure algunes conclusions especialment vàlides de les pautes espacials entre el canvi del model fordista i postfordista.

En primer lloc, l'organització ha canviat des d'una jerarquia clàssica de funcions a un agrupament i aglomeració, és a dir un major control de la corporació, amb centralitat en de les funcions bàsiques: aglomeracions en centres urbans i descentralització productiva (i subcontractació).

Quant al treball enclavat en determinats llocs, les diverses activitats requereixen una integració de les diverses fases de la divisió internacional del treball, DIT, (de forma similar a la producció de petites unitats a la indústria japonesa, on l'operari comença i ultima cada tasca abans de passar a la següent).

La homogeneització dels mercats (segmentats espacialment o en un model centre-perifèria) ha desembocat en una diversificació del mercat laboral (o segmentació del mercat laboral "in situ", o centre i perifèria junts).

Els components i subcontractes d'arreu el món han estat substituïts per la proximitat geogràfica de firmes quasi-integrades verticalment, subcontractades o no, formant circuits especialitzats regionalment en determinades produccions i serveis.

A l'organització de l'espai de consum descentralitzat en petites unitats (botigues) segueix una de més centralitat urbana (grans superfícies). Una integració socio-espacial selectiva (per activitats, i altres) ha estat substituïda per la polarització de l'espai urbà com a espai d'us.

Aquests canvis representen el pas del consum de productes de massa a un consum individualitzat o postmodern, on l'especificitat i l'individualisme són les claus ideològiques.

Si un dels mètodes del canvi postfordista ha estat la producció flexible, l'altre són les tècniques o flexibilitat productiva "new japanese style", sensiblement diferents dels mètodes de manufactura occidentals, adaptats en general al "traditional american style". podem comparar breument aquestes diferències a la Taula 2.